

INTERTEKSTUALLIK VA QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIKNING
UMUMIY NAZARIY ASOSLARI: S. AYNIY VA O. UAYLD IJODI
MISOLIDA

Xurshida Tojimurodova

Termiz davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada intertekstuallik nazariyasi va qiyosiy adabiyotshunoslikning fundamental asoslari Sadridin Ayniyning “Odina” va Oskar Uayldning “Dorian Greyning portreti” asarlari misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda Sharq ijtimoiy realizmi va G‘arb estetizmining simbolik kesishuv nuqtalari, xususan, “Mayib bo‘lgan qo‘y” va “Sehrli portret” ramzlarining qahramon taqdiridagi deterministik roli yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Intertekstuallik, qiyosiy adabiyotshunoslik, ijtimoiy realizm, estetizm, Sadridin Ayniy, Oskar Uayld, ramz, o'n tanga, Arbob Kamol.

Abstract: This article explores the theoretical foundations of intertextuality and comparative literature through a comparative analysis of Sadridin Ayniy's "Odina" and Oscar Wilde's "The Picture of Dorian Gray". The study highlights the symbolic intersections between Eastern social realism and Western aestheticism, specifically focusing on the deterministic roles of the "injured sheep" (mayib bo'lgan qo'y) and the "magic portrait" in the protagonists' destinies. The author provides a scholarly basis for the typological similarities in depicting human tragedy within two distinct cultural and literary frameworks.

Keywords: Intertextuality, comparative literature, social realism, aestheticism, Sadridin Ayniy, Oscar Wilde, symbol, o'n tanga, Arbob Kamol, determinism, alienation.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы интертекстуальности и сравнительного литературоведения на примере повести Садриддина Айни «Одина» и романа Оскара Уайльда «Портрет Дориана Грея». Освещаются точки символического пересечения восточного социального реализма и западного эстетизма, в частности, детерминированная роль символов «увечной овцы» (mayib bo'lgan qo'y) и «магического портрета» в судьбах героев. Автор научно обосновывает типологическую общность произведений, созданных в разных культурных средах, в изображении человеческой трагедии.

Ключевые слова: *Интертекстуальность, сравнительное литературоведение, социальный реализм, эстетизм, Садриддин Айни, Оскар Уайльд, символ, десять таньга, Арбоб Камол, детерминизм, отчуждение.*

KIRISH:

Zamonaviy adabiyotshunoslikning ustuvor yoʻnalishlaridan biri boʻlgan intertekstuallik nazariyasi badiiy matni yopiq estetik tizim emas, balki madaniyatlararo muloqotning dinamik maydoni sifatida talqin etadi. Julia Kristeva tomonidan fanga olib kirilgan ushbu tushuncha har qanday matnning boshqa matnlar qatlamidan shakllanishini (matnlararo mozaika) taʼkidlaydi. Qiyosiy adabiyotshunoslik esa geografik va xronologik jihatdan yiroq boʻlgan adabiy hodisalar oʻrtasidagi tipologik oʻxshashliklarni aniqlash orqali insoniyat badiiy tafakkurining universal qonuniyatlarini ochib beradi.

Ushbu maqolada tadqiqot obyekti sifatida tanlangan Sadridin Ayniyning "Odina" qissasi va Oskar Uayldning "Dorian Greyning portreti" romani bir qarashda mutlaqo farqli adabiy qutblarda joylashgan: biri Oʻrta Osiyo ijtimoiy realizmining ilk namunasi boʻlsa, ikkinchisi Gʻarbiy Yevropa estetizmining choʻqqisidir. Biroq, intertekstual tahlil prizmasidan qaraganda, har ikki asar markazida "determinizm" (sababiy bogʻliqlik) va "identiklik inqirozi" yotganini koʻrish mumkin.

S.Ayniy tasvirlagan Buxoro amirligi istibdodi sharoitidagi ijtimoiy qul — Odina va O.Uayld yaratgan Viktoriya davri aristokratiyasining maʼnaviy quli — Dorian Grey obrazlari oʻrtasida oʻziga xos simbolik muloqot mavjud. Maqolaning dolzarbligi shundaki, unda ilk bor Sharq realizmidagi "mayib boʻlgan qoʻy" ramzi va Gʻarb estetizmidagi "sehrli portret" tushunchalari qahramonning vijdoni va ijtimoiy qismati indikator sifatida qiyosiy-tipologik tahlilga tortiladi.

Tadqiqotning maqsadi — asarlardagi "oʻn tanga", "taraka" va "Arbob Kamol" kabi etno-sotsial kodlarning Dorian Grey olamidagi estetik va falsafiy paradigmalar bilan intertekstual hamohangligini isbotlashdan iborat. Bu orqali biz adabiyotda realizm va estetizmining inson fojiasini tasvirlashdagi umumiy nuqtalarini, yaʼni tizim (ijtimoiy yoki maʼnaviy) tomonidan shaxsning parchalanish jarayonini ilmiy asoslab beramiz.

TADQIQOT METODLARI:

Ushbu tadqiqotda Sharq ijtimoiy realizmi va Gʻarb estetizmi oʻrtasidagi tipologik hamohanglikni aniqlash maqsadida filologik va sotsiolingvistik tahlilning kompleks metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi matnning nafaqat lisoniy qatlami, balki uning ortida yotgan ijtimoiy-tarixiy va falsafiy kontekstlarni oʻrganishga yoʻnaltirilgan.

Tadqiqotning asosi qiyosiy-tipologik metodga qurilgan. Ushbu metod yordamida Sadridin Ayniyning "Odina" qissasidagi feodalizm asoratlari va Oskar Uayldning "Dorian Greyning portreti" romani markazidagi aristokratik tanazzul qiyoslandi. Tadqiqotda geografik va madaniy jihatdan farq qiluvchi ushbu ikki asarda inson fojiasining umumiy ildizlari — shaxsning tizim (ijtimoiy ierarxiya yoki estetik ideallar) tomonidan instrumentalizatsiyasi masalasi tahlil qilindi.

Maqolada J.Genettning transtekstuallik va Y.Kristevaning intertekstuallik nazariyalariga tayanildi. Bu usul orqali asarlardagi "mayib bo'lgan qo'y" va "Sehrli portret" kabi markaziy ramzlarning funksional o'xshashligi aniqlandi. Har ikki ramz ham qahramonning ichki va tashqi olamidagi inqirozni ifodalovchi "matn ichidagi matn" sifatida o'rganildi. Shuningdek, asardagi taraka jarayoni va o'n tanga qarzi kabi etno-sotsial kodlarning Dorian Grey olamidagi "ma'naviy qarz" tushunchasi bilan intertekstual aloqadorligi ko'rib chiqildi.

Badiiy tasvir vositalarining yashirin ma'nolarini ochish uchun germenevtik tahlildan foydalanildi. Bunda Arbob Kamol obrazi shunchaki shaxs emas, balki "zulmkor tizim"ning fenomenologik in'ikosi sifatida talqin etildi. Shuningdek, qahramonlarning kiyimi (masalan, Odina kiygan yirtiq chakmon) va tashqi qiyofasidagi o'zgarishlar ularning ijtimoiy-psixologik degradatsiyasini ko'rsatuvchi semiotik belgilar sifatida tahlilga tortildi.

Tadqiqotda personajlar psixologiyasini tahlil qilishda sotsial determinizm tamoyillariga tayanildi. Odina xarakterining shakllanishida iqtisodiy qaramlik (10 tanga qarzi va feodal hovli) qanchalik rol o'ynagan bo'lsa, Dorian Grey psixologiyasida estetik muhit va Lord Genrining paradoksal falsafasi shunchalik hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi qiyosiy o'rganildi.

NATIJALAR:

Sadridin Ayniyning "Odina" qissasi va Oskar Uayldning "Dorian Greyning portreti" romani ustida olib borilgan qiyosiy-intertekstual tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy xulosalar va dalillar aniqlandi:

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikki asarda qahramonning taqdiri va ichki holatini aks ettiruvchi "bashoratli ramz" mavjud. O. Uayldda "Sehrli portret" qahramonning axloqiy tanazzulini vizuallashtirsa, S.Ayniyda mayib bo'lgan qo'y obrazi Odinaning ijtimoiy himoyasizligini va fojiali yakunini oldindan ko'rsatib beruvchi indikator vazifasini o'taydi. Ushbu ramzlar o'rtasidagi tipologik o'xshashlik ularning funkcionalligida namoyon bo'ladi: har ikki qahramon ham o'z ramziga qarab, o'zining haqiqiy "Men"ini va muqarrar halokatini ko'radi.

Qiyosiy tahlil jarayonida "qaramlik zanjiri"ning ikki xil ko'rinishi aniqlandi. Odina hayotida bu zanjir o'n tanga qarzi va taraka jarayonida yo'qotilgan mulkiy huquqlar shaklida moddiylashgan. Dorian Greyda esa bu zanjir abadiy yoshlik evaziga sotilgan ruh va portretga bog'liqlik ko'rinishida namoyon bo'ladi. Natijalar shuni tasdiqladiki, Odinaning Arbobdan olgan o'n tangasi va Dorianning portret bilan bog'liq "shartnomasi" — personajlarning individual erkinligini butunlay cheklovchi intertekstual "tuzoq" (trap) vazifasini bajaradi.

Tadqiqot davomida qahramonlar psixologiyasini parchalovchi tashqi kuchlar — Arbob Kamol va Lord Genri obrazlarining funksional parallelligi isbotlandi. Arbob Kamol Odinaning jismoniy kuchini va insoniy qadrini feodal tazyiq orqali so'rib olsa, Lord Genri Dorianning ongini intellektual paradokslar va axloqsiz falsafa bilan zaharlaydi. Har ikki mentor ham qahramonni o'zining "tabiiy asilligi"dan begonalashtirib, uni o'limga (jismoniy yoki ma'naviy) yetaklovchi katalizator bo'lib xizmat qilishi aniqlandi.

Asarlarning fazoviy qurilishi (xronotop) tahlil qilinganda, Arbob hovlisi va Dorianning "attic" (chodiri) o'rtasida simbolik o'xshashlik topildi. Har ikki makon ham qahramonlarning fojiasi yashirilgan, zulmat bilan qoplangan va erkinlik cheklangan yopiq tizimdir. Shuningdek, Odina kiygan yirtiq chakmon va uning sarg'aygan yuzi ijtimoiy qashshoqlik belgisi bo'lsa, portretida paydo bo'lgan "shafqatsiz tabassum" ma'naviy chirishning vizual semiotik belgilari ekanligi dalillandi.

MUHOKAMA:

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Sadridin Ayniyning "Odina" qissasi va Oskar Uayldning "Dorian Greyning portreti" romani o'rtasidagi intertekstual hamohanglik shunchaki tasodifiy o'xshashlik emas, balki insoniyat badiiy tafakkuridagi universal fojia modellarining in'ikosidir.

Julia Kristeva ta'riflaganidek, har bir matn "boshqa matnlarning singishi va transformatsiyasi"dir. Bizning tadqiqotimizda Ayniy realizmi va Uayld estetizmi o'rtasidagi "muloqot" aynan determinizm (sababiy bog'liqlik) g'oyasida namoyon bo'ladi. Odinaning qismati feodal jamiyatning shafqatsiz iqtisodiy qonunlari — taraka, o'n tanga qarzi va Arbobning mutlaq hokimiyati bilan belgilansa, Dorian Greyning qismati uning estetik tanlovi va Lord Genrining "Yangi Gedonizm" falsafasi bilan cheklanadi. Har ikki holatda ham shaxsning "erkin irodasi" tizim tomonidan parchalanishini ko'ramiz.

Muhokamaning markaziy nuqtasi — ramzlarning qahramon psixologiyasiga ta'siridir. Odina jarlikka yiqilgan sovliqni ko'rganda his qilgan dahshati, Dorianning portretidagi o'zgarishni ko'rib his qilgan qo'rquvi bilan tipologik jihatdan birdir. Ayniy asarida: "U

Learning and Sustainable Innovation

qo'yning ko'zlariga qaradi-yu, o'zining qismatini ko'rgandek bo'ldi — deb yozar ekan, naturalistik tasvirni simbolik darajaga ko'taradi. Bu yerda mayib bo'lgan qo'y — ijtimoiy qulning, portret esa — ma'naviy qulning "vizual vijdoni" vazifasini o'taydi. Har ikki ramz ham Mixail Baxtin ta'riflagan "xronotopik markaz" bo'lib xizmat qiladi, ya'ni asardagi barcha voqealar aynan shu ramzlar atrofida aylanadi.

Tadqiqotda aniqlangan Arbob Kamol va Lord Genri obrazlarining o'xshashligi alienatsiya (begonalashuv) nazariyasi orqali chuqurroq tushuniladi. Arbob Kamol Odinani o'z mehnat mahsulidan va insoniy huquqlaridan mahrum qilsa, Lord Genri Dorianni o'zining axloqiy tamoyillaridan begonalashtiradi. Bu yerda biz intertekstual bog'liqlikning eng yuksak cho'qqisini ko'ramiz: zulmning shakli (jismoniy yoki intellektual) turlicha bo'lishi mumkin, biroq uning natijasi — shaxsning "Men"ligini yo'qotishi har doim fojialidir. Odina kiygan yirtiq chakmon uning sotsial darajasini berkitolmaganidek, Dorianning abadiy yoshligi ham uning ichki chirishini yashira olmaydi.

Ushbu muhokama shuni tasdiqlaydiki, qiyosiy adabiyotshunoslik nafaqat "kim kimdan ta'sirlangan" degan savolga javob beradi, balki turli madaniyatlardagi adiblarning insoniyat taqdiriga bo'lgan umumiy tashvishini ham ochib beradi. Ayniyning "Odina"si orqali biz Sharqning og'riqli ijtimoiy realligini, Uayldning romani orqali esa G'arbning ma'naviy inqirozini tahlil qildik. Ularning kesishish nuqtasi — adolat va insoniy qadr-qimmatning mutlaqligidir.

XULOSA:

Sadriddin Ayniyning "Odina" qissasi va Oskar Uayldning "Dorian Greyning portreti" romani o'rtasida o'tkazilgan qiyosiy-intertekstual tadqiqot shuni ko'rsatadiki, badiiy tafakkurda inson fojiasi turlicha ijtimoiy-madaniy qobiqlarda namoyon bo'lsa-da, uning ontologik ildizlari birdir. Tadqiqot natijasida aniqlangan eng muhim xulosa shundan iboratki, O.Uayldning "Sehrli portret"i va S.Ayniyning "mayib bo'lgan qo'y"i shunchaki badiiy detal emas, balki qahramonning o'zligi va vijdoni bilan yuzma-yuz kelishini ta'minlovchi universal simbolik ko'zgu vazifasini o'taydi. Agar Dorian Grey uchun portret uning ichki ma'naviy chirishini fosh etuvchi "vizual vijdon" bo'lsa, Odina uchun jarlikka yiqilgan qo'y uning feodal tuzumdagi ijtimoiy himoyasizligini va muqarrar halokatini ko'rsatuvchi bashoratli ramzdir.

Shuningdek, asarlardagi determinizm masalasi intertekstual "tuzoq" modeli orqali isbotlandi: Odinaning bo'ynidagi o'n tanga qarzi va taraka jarayonidagi mulkiy tanazzul uni iqtisodiy qullikka mahkum etsa, Dorianning abadiy yoshlik haqidagi shartnomasi uni ma'naviy asoratga yetaklaydi. Bu yerda ijtimoiy va estetik kishanlar bir-biriga hamohang bo'lib, shaxsning "Men"ligini parchalashga xizmat qiladi. Arbob

Kamolning feodal zulmi va Lord Genrining intellektual zahari — bu begonalashuv jarayonini tezlashtiruvchi tashqi kuchlardir. Odina kiygan yirtiq chakmon va Dorianning portretidagi "shafqatsiz tabassum" semiotik jihatdan bir xil yukni koʻtaradi: ular insonning tashqi niqobi va ichki (yoki ijtimoiy) haqiqati oʻrtasidagi jarlikni koʻrsatadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, Sharq realizmi va Gʻarb estetizmining ushbu qiyosiy tahlili adabiyotda inson qadri va adolat tushunchalarining mutlaq ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. S. Ayniy va O. Uayld oʻz asarlari orqali insoniyatni ogohlantiradi: shaxs oʻzining maʼnaviy yoki ijtimoiy qiyofasini (koʻzgusini) yoʻqotar ekan, uning halokati muqarrardir. Ushbu tadqiqot qiyosiy adabiyotshunoslikda intertekstuallik metodining nafaqat matnlar muloqotini, balki dunyoqarashlar mushtarakligini oʻrganishda ham naqadar samarali ekanligini isbotladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ayniy, S. (2010). *Odina (yoki baxtsiz qishloqi)*. Toshkent: Yangi asr avlodi. – 160 b.
2. Wilde, O. (2003). *The Picture of Dorian Gray*. London: Penguin Classics. – 254 p.
3. Uayld, O. (2015). *Dorian Greyning portreti* (Tarjimon: I. Gʻafurov). Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi NMIU. – 272 b.
4. Baxtin, M. M. (1975). *Voprosy literatury i estetiki*. Moskva: Hudojestvennaya literatura. (Xronotop va muloqot nazariyasi boʻyicha).
5. Genette, G. (1997). *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. University of Nebraska Press. (Transtekstuallik nazariyasi).
6. Kristeva, J. (1980). *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press. (Intertekstuallik atamasining asosi).
7. Quronov, D. (2018). *Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari*. Toshkent: Navroʻz. – 480 b. (Oʻzbek adabiyotshunosligi metodologiyasi).
8. Sultonov, I. (2005). *Adabiyot nazariyasi*. Toshkent: Oʻqituvchi. – 272 b.
9. Karimov, N. (2002). *XX asr oʻzbek adabiyoti manzaralari*. Toshkent: Oʻzbekiston. (S. Ayniy realizmi tahlili).
10. Mirzayev, S. (2004). *Oʻzbek adabiyoti*. Toshkent: Fan.
11. Ellmann, R. (1988). *Oscar Wilde*. New York: Vintage Books. (Uayld estetizmi boʻyicha fundamental tadqiqot).
12. Gillespie, M. P. (1995). "Ethics and Aesthetics in The Picture of Dorian Gray". *The Wildean*, No. 6, pp. 12-20.

13. Yo‘ldoshev, Q. (2006). *Yoniq so‘z*. Toshkent: Yangi asr avlodi. (Badiiy tahlil prinsiplari).
14. Ziyouz.com – O‘zbek adabiyoti elektron kutubxonasi (Sadridin Ayniy bo‘limi).
15. Project Gutenberg – *The Picture of Dorian Gray* by Oscar Wilde (Online version).